

ET OPPGJØR OVER EVNE

Av Lorentz Vogt.

Administrasjonsrådets opprettelse.

Etter at Konge Regjering og Storting hadde godtatt den tyske okkupasjon, men motsatt seg landets nazifisering ved å nekte å akseptere Quisling, søkte Høyesterett å nå det samme mål ved administrasjonsrådets opprettelse. Arbeidet lykkedes. Det var Administrasjonsrådets oppgave og program å samarbeide med okkupasjontene for å holde bedriftslivet og samfunnsmaskineriet igang med minst mulige vanskeligheter for borgerne og med front mot nazifiseringen. Og det samarbeidet for fulle mugg. Selvsagt var det motsetningsforhold, det er det under alle slags samarbeide. Men vil man følge dets beslutninger, er det umulig å finne noen sabotasjelinje. Det ordnet med arbeidet ved militære verksteder, med forsikring av tyskerarbeidere, gjennom prisdirektoratet med priser på leveranser med tyskerne, gjennom Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen med arbeidstariffer, osv. osv. i det uendelige. Jo flere dokumenter der lykkes å hale frem, desto klarere blir bildet. Men det er vel derfor det er så vanskelig å få frem dokumentene, og at folk hver gang noe kommer frem blir like fornærmet. Jeg kritiserer ikke Administrasjonsrådet. Jeg mener nemlig at dets linje var riktig, uten den ville vi sultet i hjel og

uhyre verdier ville vært ødelagt. Bare skade, at det ikke senere har stått ved sitt standpunkt.

For å ordne med næringslivet måtte der skapes et særlig organ, eller de gamle næringsorganisasjoner måtte koordineres. Administrasjonsrådet valgte den første linje og oppnevnte nemnden for industri og omsetning. Dennes dokumenter er forsvunnet. Men det lille man har fått tak i viser det positive, initiativrike samarbeide med okkupasjontene. Jeg skal ikke gå i detaljer. Men jeg henviser til riksadvokatens meddelelsesblad nr. 46. Har man trodd på sabotasjelinjen, får man et sjokk. Personlig fikk jeg ikke noen rystelse, heftet bekreftet bare hva der ante meg. Jeg kritiserer ikke. Tvertom — uten nemndens arbeide ville forholdene her i landet blitt verre. Og ved dens arbeide er krigen neppe blitt forlenget med et eneste minutt.

Det ideologiske motsetningsforhold.

Samarbeidet med okkupasjontene på det økonomiske område fortsetter fremover gjennom hele okkupasjonsperioden — for Norges Banks og de øvrige bankers vedkommende like til frigjøringen. Men etter hvert ble det ideologiske motsetningsforhold til N.S. og den tyske nazisme stadig

skarpere og kom til å prege situasjonen. Og så glemte man samarbeidet og laget legenden om den ubetingede motstand og motstandsvilje fra okkupasjonsperiodens begynnelse. Alt samarbeide hadde vært forræderi. Og ut fra denne forutsetning gikk man til rettsoppgjøret og det øvrige oppgjøret. Man handlet som hadde man praktisert den brede jords taktikk. Da nu alle voksne mennesker hadde samarbeidet, ble alle forrædere. Men da man ikke kunne fengse alle — der måtte jo bl. a. være noen fangevoktere og dommere m.v. igjen — måtte man søke kriterier for det unnskyldelige samarbeide. Først og fremst søkte man i alle fall tildels en unnskyldning for «forvirringen» den første tid. Den positive, beviste samarbeidspolitikken, som var drevet av Administrasjonsrådet og nemnden for industri og omsetning ble gjort til uttrykk for forvirrede menneskers feiltagelser. Da forvirringen på et visst tidspunkt måtte anses for avsluttet, — satte man 25. september 1940 som et slags skille og underslo bl. a. N.I.O.s beretning av 22.2.1941. Nu, der gikk jo ikke i det lange løp. Etter hvert forskjøv man så terminen fremover. Foreløpig er man vissnok blitt stående ved 1.1. eller 1.2.1942. Man har fulgt rytmen for den ideologiske kamps utvikling uten å forstå, at den ikke har noe å gjøre med samarbeidslinjen ellers. Så har man søkt kriteriet i hvem der har tatt initiativet — tyskerne eller vedkommende nordmenn, mens det vesentlige dog er: Var handlingen riktig eller gal? Var den i Norges interesse eller ikke? Videre har man søkt kriteriet i hva vedkommende bransjementente. Hvis 20 drev samarbeide og fem var imot var samarbeidet tilgivelig. Var det omvendt, fikk man henge mindretallet.

Det ble en hyldest til *sauementaliteten, i forveien!*

Man søkte også en unnskyldning i begrepet tvang. Den som kunne påberope seg tilstrekkelig feighet, kunne anerkjennes som tilstrekkelig tapper.

Endelig søkte man en differensiering etter varens art og etter den offisielle politikk på de nevnte tidspunkter. Det siste forhold ga, når man først skulle gå igang, visse logiske holdepunkter. Men man støttest imidlertid på to avgjørende vanskeligheter. De offisielle myndigheter søkte på harde livet å skjule den veiledning de hadde gitt direkte og ved sin oppledning under okkupasjonen. Det gjaldt de lokale nemnder, Administrasjonsrådet, nemnden for industri og omsetning, bransjenemndene, de høyere embedsmenn i departementene osv. Det ble ansett for noe av en helligbrøde å ta de ting opp til drøftelse. Man behøver bare å tenke på forfølgelsen av major Langeland.

En differensiering etter den leverte vares krigsbetydning ville bringe produsentene av vanadium, kobber, nikkel, aluminium, jern, sprengstoff osv. i skuddlinjen. Det var mektige folk tildels i nær kontakt med Hjemmefronten. Et slikt oppgjør forutsatte en liten revolusjon i samfunnet. Hvor man vendte seg oppsto der vanskeligheter. Så måtte da hele oppgjøret få et ytterst tilfældig preg. De små og vergeløse ble hengt. Overfor de store stod påtalemyndigheten mildest talt vaklende, fordi man savnet prinsipper å arbeide ut fra. Til slutt er det hele kjørt fast. Man har hengt de små og aner ikke hva man skal gjøre med de store. Det er det springende punkt. Men dermed er også tilliten til likheten for loven forbi.

Spektret 1949.
LB 11.4.97.

Over evne.

Til dette kommer at selve oppgjørets omfang har ligget over myndighetenes evne. Et brukbart politikorps, en ansvarlig fengselsbetjening, en pålitelig påtalemyndighet og en sikker, human og velavbalansert dommerstand lar seg ikke stampe opp av jorden. Hver av disse gjerninger krever ikke alene personlige egenskaper, men også utdannelse og erfaring. Av en selvstendig dommer krevet man tidligere en god juridisk eksamen, to eller flere år som edsvoren fullmektig, senere flere års praksis som sakfører eller departementsebmenn. Av folk med disse ytre forutsetninger var der alltid såpass mange at man kunne velge og vrake. Nu måtte man ta hva det var mulig å få tak i, når vedkommende bare hadde en slags eksamen. Dommernevnet ble senket, og vår rettspleie har tatt preg derav. Det samme gjelder påtalemyndigheten og dens avlegger Erstatningsdirektoratet. Verst er det dog med politiet. De beste ble rensket ut av tildels helt formelle grunner. Tusener nye skulle skaffes. De ble skaffet, men det er gått sørgelig utover kvaliteten. Og politiet er som bekjent den instans som en synder først kommer i kontakt med.

Den måte hvorpå vedkommende politifunksjoner legger saken an, kan bli avgjørende — særlig når hele rettsgrunnlaget er svaiende. Med nye, uprøvede og uskolerete folk av gjennomgående ringe kvalitet måtte det hele få et tilfeldig og lite betryggende forløp. Det samme gjelder fengselsbetjeningen. Vi som satt inne under okkupasjonen følte meget vel forskjellen på en skoleret fengselsmann, selvom han var N.S. — og f. eks. folk fra bataljon Holmestrand. Tilsvarende har de folk som ble arrestert etter frigjøringen følt forskjellen mellom skolerete fengselsfolk og

hjemmefrontfolk. Formannen i Stortingets Justiskomite, Lårs Ramndal, konstaterte i Stortinget, at mange av de etter frigjøringen anvendte folk ikke visste annet om hvordan de skulle opptre enn hva de selv hadde lært som fanger i tyskertiden. Og det var ikke noen bra lærdom, deri må man være enig.

Fra øverst til nederst er oppgjøret preget av inkompetente folk. Dertil var mange av dem besatt av en ånd som ikke er i overensstemmelse med vår straffeprosess' humane forskrifter. Den såkalte ledende lagmann og altmuligmann Erik Solem skildres i *Aftenposten* med begeistring i følgende ord:

«Når lagmann Solem retter sitt, man kunne fristes til å si nådeløse blikk mot tiltalte, da kan vedkommende neppe unngå å få en sterk fornemmelse av at oppgjørets stund er kommet og at det ikke finnes noen mulighet for flukt fra virkeligheten og den strenge, ubønhørlige rettferdighet. Kald som is og med de levende og lynende øyne rettet på ham eller henne i tiltaleboksen begynner lagmannen sin eksaminasjon og den er *vanligvis* av slik art at det å bære jernbyrd som våre fjerne forfedre hadde for skikk når sannhet skulle skilles fra usannhet må forekomme dem å ha vært en forholdsvis mild form for rettspleie».

På en kultivert juridisk skoleret mann virker skildringen som en samling injurier, men den er ment å skulle være smigrende! Den ga uttrykk for intervjuerens og sikkert også for lagmannens nivå. Slik var tonen i den mest omtalte av våre lagmannsretter. Hvordan har så de mindre prominente opptrådt? Man får en foresjelling om hvordan norsk rettspleie har artet seg siden frigjøringen.

Selve den bredde som preger rettsoppjøret har også umuliggjort en tilfredsstillende avvikling.

Formueskonfiskasjon.

Av de forskjellige nye straffer som er innført ved landssvikanordningene, skal jeg kun omtale en: *Formueskonfiskasjon*erne kamuflert som erstatninger. *Formueskonfiskasjon* strider mot grunnloven. «Derimot er» — skriver professor Aschehoug i sin statsforfatningsrett Bind II side 18 — «grunnloven ikke til hinder for at lovgivningen fastsetter bøter til en *brøkdæl* av den skyldiges formue». I ordet *brøkdæl* ligger pointen. Ingen skal straffes på sin formue, slik at denne går mer eller mindre tapt. Grunnloven inneholder en bevisst reaksjon mot enevoldskongernes trang til å beslaglegge undersåtternes penger. Også et demokratisk styre kan trenge penger, men der settes i lovene visse skranker for hvordan disse skal erhverves. Nu ville en del meget aggressive herrer at «landssvikerne skulle pukk». Men hvordan komme utenom Grunnlovens § 104? Den som med oppmerksomhet leser professor Andenæs' artikkel i Norsk Sakførerblad nr. 2 juli 1945 finner her en høyst fornøyelig løsning. Professoren konstaterte først, at intet menneske noensinde tenkte på et *felles ansvar*. «Det later til — skriver han — at ansvaret er en særnorsk oppfinnelse. Jeg har iallfall ikke hørt om noe tilsvarende fra noe annet av de okkuperte land. som alle har hatt sine Quislingpartier.»

Nei det skal professoren få meg til å tro. Men man skulle altså ha tak i pengene — man kan si per fas et nefas, og så heter det ordlydende i professor Andenæs' artikkel: «Det var to konstitusjonelle vansker en støtte på i Forbudet i grunnlovens § 97 mot tilbakevirkende lover og forbudet i

§ 104 mot at anvende tap av jord og blodsod som straff. På et forholdsvis sent tidspunkt dukket så tanken om det solidariske erstatningsansvar opp som det rene Columbi egg og ble grepet med begge hender. Som så ofte ellers var det også her ønsket som var tankens far.»

Ja så står der. Først beslutter man seg til å ta pengene. Så finner man en begrunnelse, hvorved man mener å kunne omgå grunnloven. Men spekulasjoner om hvordan man skal unngå og omgå en lov er ingen oppgave for rettslærde; men vel en fristelse for vinkelskrivere. Den rettslærde skal hevde lov og rett, såsant han er seg sitt kald bevisst. Professor Andenæs tok da også avstand. Forøvrig har historien om Columbi egg aldri imponert meg. Han fikk jo ikke egget til å stå uten at det ble slått ett hull i det. Så også i dette tilfelle. Bestemmelsen finner ikke feste uten at grunnloven slår brister.

Gjenreisningsproblemet.

Ved den lite forsvarlige måte hvorpå rettsoppjøret er lagt an, er vi kommet opp i et utføre. Men hvordan komme ut av det igjen? Vi har fått en første amnestilov. En ny på trappene. Men det er ikke nok til å læge de dype sår, som en lite forstandig rettspleie har slått. Der må bli en alminnelig revisjon med etterfølgende oppreisning for de mange feilaktig dømte. Selv i Danmark hvor oppjøret ligger under 10% av det omfang det har fått i Norge — folketallet tatt i betraktning — er man klar herover.

Bemerkelsesverdig er den reaksjon som er kommet fra dansk «Nationaltidende». I denne forbindelse finner jeg å burde understreke, at Nationaltidende er den eneste Kjøbenhavneravis hvis nasjonale holdning under krigen er uomtvistelig og

uomvistet. Dets nuværende sjefredaktør satt dessuten ett år i tysk tukthus og to år i tysk konsentrasjonsleir. Det er dette blad, som har tatt opp arbeidet for en hel revisjon av det danske rettsoppgjør. Som et naturlig ledd i en serie artikler skriver fhv. Høyesterettsdommer Poul Poulsen:

«En detaljert lovgivning om de enkelte tilfeller er ikke tenkelig. Men kan det da skje på annen måte enn gjennom et uavhengig organ som er bemyndiget til å treffe avgjørelser eller gjøre innstilling til spørsmål om riktig anvendelse av lovgivningen?»

Den danske høyesterettsdommer har her pekt på den rette vei. Amnesti er ikke nok. De feilaktig dømte må ut av strafferegistret. De må få igjen sine statsborgerlige rettigheter. Jeg er fullt klar over de formelle vanskeligheter som dette vil by på, men disse må kunne overvinnes gjennom Stortingets lovgivende myndighet.

Når der tales om et uavhengig organ, må dette sammenneses av menn eller kvinner som også mentalitetsmessig er uavhengige. Det rette vil være at søke utover landet til erfarne dommere, som har vært minst mulig berørt av okkupasjonstiden og det etterfølgende oppgjør.

Jus og politikk.

Det er jussens oppgave å søke den ubetingede rettferdighet og aldri å gå utover denne. Det er politikkens oppgave å finne den på lengere sikt mest hensiktsmessige løsning av problemene. Et gammelt ord sier: «fiat justitia pereat mundus». La rettferdigheten skje fyldest og verden går under. *Man må aldri drive retten utover det praktiske behov.* Ved et oppgjør som det vi nu står oppe i, og som vel kan ventes avsluttet om noen år, må vi regne med både politiske og juridiske momenter. Jus-

sen tilsier at ingen enkeltmann skal rammes utover hva loven tilsier. Straffeloven er forbyrterens magna charta. Det politiske hensiktsmessige tilsier en ytterligere begrensning for ikke unødig å splitte folket. Denne dobbelte sikkerhet er ved en sørgelig svikt i tankegangen hos dem som har stelt med sakene blitt borte. Man har søkt å tøyse jussen til fremme av en politisk sett lite klok og sterkt følelsesbetonet hevnpolitikk. Man kan si at dårlig juss er blitt forenet med og har tjent en meget uforstandig politikk. Det er høyst beklagelig.

Til slutt bare noen ord om opinionen og den offentlige debatteringsmåte.

Diskusjonen.

Statsminister Gerhardsen og Presseforbundets president Werner Erichsen er stadig opptatt av hvor fin og saklig, særlig hvor saklig tonen har vært i den offentlige diskusjon etter frigjøringen. Jeg tror de tar feil av ordene. Diskusjonen har ikke vært saklig, fordi den har manglet innhold. Situasjonen minner meg om en historie fra Stortingets presseloge for mange år siden. En justitsminister som var bekjent for sin kjedsommelighet talte i det uendelige. Da slang sogneprest Alfred Eriksen bort til presselogen og avfyrte følgende bemerkning: «Den mann taler så kjedelig, at man tror han er saklig.» Scenen kunne vanskelig tenkes idag, ikke fordi talene ikke er kjedelige nok, ti det er de til overflod, men der synes ikke å være noen Alfred Eriksen til å avfyre replikken. —

En offentlig diskusjon i presse og Storting skal ikke være preget av søndagsskolementalitet eller av en Oxfordbevegelses utflytende omtrentlighet. Den skal gi uttrykk for talerens indre sterke overbevisning og for de følelser som sakenes storhet har hensatt ham i. Skulle det så hende

— det hender altfor sjeldent — at uttrykkene sprenger rammen for det ønskelige er ingen skade skjedd. Verre er det hvis diskusjonen forflates til alminnelige talemåter. Det er det som er skjedd i Norge etter frigjøringen med rettsoppgjøret. Man holder folket i uvitenhet ved snakk utenom kjennsgjæringer som man skjuler. Man fremhever stadig den ærbødighet som skal vises kjennsgjærningene. Enig. Men denne

ærbødighet må ikke være så stor at man stadig holder seg i ærbødig avstand fra dem.

Jeg er fullt klar over at hva jeg her har fremholdt ikke stemmer med de autoriserte meninger i dag. Men jeg er likeså overbevist om at som de i dag er mindre forkjæret enn de var for ett år siden, vil de om et år eller to være de seirende.

Lorentz Vogt.